

In the article, a large place is given to the statements of scientists dealing with this issue. And also the article reveals the essence of the relationship between interlanguage and intercultural communication where translation takes the most important place.

Key words: translation, communication, equivalence, signification, interpretation, denotation

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ NAĞİL FORMULLARINDA ORTAQ VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏR

(Nağillərin struktur karkasının universallığı kontekstində)

Mirzəyeva Sevinə Mustafə Kamal

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

eminsevinc1@mail.ru

Xülasə. Məruzədə Azərbaycan və ingilis dillərində nağil formullarının ortaq və fərqli aspektləri təhlil edilir. Məlum olur ki, bir çox məqamların ortaqlığı, ümumiyyətlə nağil formullarının universal təbiətindən qaynaqlanır. Belə ki, nağil formulları diqqətin cəmlənməsinə, nağil süjeti haqqında ilkin məlumat verilməsinə və s. məqamlara köklənə bilər ki, bu da əksər dünya xalqlarının nağil formulları üçün xarakterikdir. Məruzədə həmin nağil formullarının psixolinqvistik aspektdən şərtləndirən ortaqlıqlarına xüsusi diqqət ayrılır.

Açar sözlər: xalq nağılları, Azərbaycan dili, ingilis dili, nağil formulları, folklor

Azərbaycan və ingilis dillərindəki xalq nağıllarının sintaktik-struktur özəlliklərinin müqayisəli təhlili burada müəyyən ortaqlıqların mövcudluğunu təsbit etməyə imkan verir. Həmin ortaqlıqların bir qrupu ümumən, folklor mətnləri üçün xarakterik olan sintaktik təkrara meyillik, qəlibləşmiş ifadələrin bir nağıldan digər nağıla asanlıqla "keçid" edə bilməsi, habelə leksik və fonetik təkrarlılıqla yaranan daxili qafiyə modellərinin formalaşması ilə bağlıdır. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, bu cəhətlər ümumilikdə əksər xalqların folklor mətnlərində, xüsusilə də nağıllarında təsadüf edilən cəhətləri ehtiva edir. Belə ki, folklor mətnləri hələ yazı sisteminin formalaşmadığı dövrlərdən etibarən şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri olaraq ağzdan ağıza ötürülərək yeni nəslə çatdırılırdı. Həmin prosesin asanlaşdırılması və mətnlərin mümkün qədər orijinala yaxın şəkildə nəvbəti nəslə və ya yeni coğrafiyaya ötürülməsi məqsədilə onların daxili strukturlaşması mədənlərə uyğunlaşması qaçınılmaz idi. Bu səbəbdəndir ki, əksər inkişaf etmiş xalqların folklor nağil mətnlərində (məüillifi nağıllar fərdi yaradıcılıq fəhminin məhsulu olmasından dolayı, bu prinsiplərə tabe olub-olmamaqda sərbəstdirlər) bənzər formullar, ən azından mövqeyinə və məramına görə yətorincə yaxın olan nağil təhkiyəsi formullar yer almaqdadır. Bu səbəbdəndir ki, dilçilər, ümumiyyətlə, ənənəvi nağil formullarının yer almasını nağil mətnlərin əsas fərqləndirici özəlliklərindən biri olduğunu vurğulayırlar [4]. Ənənəvi nağil formullarının universallığından çıxış edən G.İ.Maltsev qeyd edir ki, ümumiyyətlə "formulluq folklor universallığı tipologiyası kimi" qəbul edilir. Tədqiqatçı belə mövqeyin L.Ulandın, A.Afanasyevin, F.İ.Buslayevin, A.N.Veselovskinin araşdırmalarında səsləndirildiyini və folklor mətnlərinin formulluğunun fərqli aspektlərinin R.Meyers, A.Daura, T.Frinçs, S.Boura, Q.Poykert, R.Kelli, S.Vanqa, O.Xoltsapfel, D.Buxana və bir çox başqalarının tədqiqatlarında işıqlandırıldığını qeyd etmişdir. G.İ.Maltsev folklor formullarının universallığını vurğulamaqla yanaşı, burada məzmun, janr aspektlərinə görə müəyyən tipologiyanın mövcudluğuna da diqqət çəkmişdir. Araşdırmaçı folklor formulları üçün ortaq cəhətlər olaraq, stereotipikliyi, dayanıqlığı, təkrarlığı qeyd etmişdir [8, s. 6-7]. Öz komparativ xarakterli araşdırmasında qohum olmayan dillərdə yaranmış folklor mətnlərindəki – xalq nağıllarındakı formulların ənənəvi struktur özəlliklərini araşdırmış L.A.Xaynurovanın qeyd etdiyi kimi, məhz, təkrarlanan formullar nağil mətnlərini digər şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən fərqləndirir. Dilçi qohum olmayan və fərqli linqvokulturoloji mühit formalaşdırmış dillərdə müşahidə edilən bu ortaqlıqların, əsasən qafiyələnmiş formullarda, ovsun xarakterli mətnlərdə, dualarda və s. təzahür tapdığını vurğulayır [6]. Bir-birindən "xəbərsiz" şəkildə ayrı-ayrı xalqların nağıllarında eyni və oxşar formulların təkrarlanmasının səbəblərini araşdıran dilçilər, burada erkən mərhələdə dünyanın sadəlövh mənzərəsi faktorunun, ibtidai nəzm formatının, ovsun və alqış-qarğışların gücünə inam amilinin və s. bu kimi məqamların mövcudluğuna diqqət çəkirlər. Konkret desək, O.A.Yeqorovaya görə, qohum olmayan dillərin folklor mətnlərində belə struktur-semantik universallığın müşahidə olunması ilk növbədə, bəşər təfəkkürünün, mədəniyyətinin oxşar inkişaf mərhələlərindən keçməsi ilə əlaqələndirilir. Ənənəvi formulları, məhz, xalq mədəniyyəti fenomenini kimi nəzərdən keçirən dilçi oxşar inkişaf proseslərinin bənzər verbal representasiya mexanizmlərini (yəni, folklor

mətni formullarını – S.M.) təzədə bilməsi mövqeyindən çıxış etmişdi [5]. V.Y.Propp isə belə zənn edir ki, nağılların kompozisiyon ortaqlığı, bənzərliyi insan psixikasının bu və ya digər özəllikləri ilə şərtlənir [7].

Nağıl formullarının universallığını təmin edən digər vacib cəhət heç şübhəsiz ki, nağıl danışanların öz dinləyicilərinin diqqətini danışılanlara yönəltmək, süjet kompozisiyasına giriş edildiyini bəyan etmək, eləcə də onun yekunlaşması haqqında məlumat verməkdən ibarət idi. Yəni, bir növ, ənənəvi formullar bir nağıldan digərinə keçid edib təkrarlanmaqla, bir nağılçının nitqindəndən digərinə digərinə ötürülərək yaşadıqları dinləyici kütləsinə “Diqqət” – çağırışı anlamını da ifadə edir və müvafiq funksiyaları icra edir. Yəni söhbət funksiya icrasından gedirsə, bu artıq həmin formulların pragmatik məramı haqqında da danışmaq imkanını yaradır. Eyni zamanda diqqət yönləndirilməsi funksiyası isə həmin formulların psixolinqvistik mahiyyətli verbal manipulyasiya mexanizmi ilə kodlaşdırıldığını düşünmək imkanı yaradır. Belə ki, insanın uzunmüddətli eyni obyekt üzərində diqqət cəmlənmək iqtidarında olmaması həmin diqqətin müəyyən verbal və qeyri-verbal vasitələrlə idarə edilməsi ehtiyacını doğururdu. Belə ki, psixoloji araşdırmalar diqqətin növlərini: 1) təbii, 2) sosial şərtlənmiş, 3) bilavasitə, 4) bilvasitə, 5) hissi, 6) intellektual və s. fərqləndirməklə, onun (diqqətin – S.M.) davamlılığının təmin edilməsinin bir çox daxili və xarici faktorlarla şərtləndiyini vurğulayırlar. Məsələn, intellektual diqqətdə fikrin yaratdığı təsir gücü, hissi diqqətdə emosional səviyyədə təassirat mühüm rol oynayır. Bilvasitə diqqətdə isə xüsusi vasitələrlə diqqətin tənzimlənməsi, diqqətin müəyyən (xüsusi seçilmiş) sözlər, jest-mimikalar, səs tonu və s. amillərlə yönləndirilməsinə üstünlük verildiyi məlumdur [9, s.121]. Məhz, nağıl formullarının oynadığı rolların, yəni nağıl təhkiyyəsi çərçivəsində bu formulların icra etdiyi köməkçi funksiyaların fərqli aspektlərindən (həm psixolinqvistik, həm linqvopraqmatik, həm koqnitiv təhlil aspektlərindən) dəyərləndirməsi burada aşağıdakı məqsədlərin gerçəkləşdirilməsinin hədəf alındığını söyləməyə əsas verir: 1) nitq axınında nağıl təhkiyyəsinin ümumi kommunikasiya aktı axınından “seçilməsi”, fərqləndirilməsi; 2) diqqətin konsentrasiyası (mərkəzləşdirilməsi) və yönləndirilməsi; 3) nağıl süjeti haqqında “açar” məlumatların (zaman, məkan məlumatlarının) prezentasiyası; 4) nağıl mətninə autentikliyin qazandırılması; 5) süjetin mövcud resurslarla adekvat təsviri (yəni, sürətləndirilməsi, məkanı keçidlərin edilməsi); 6) akustik təsir gücünün artırılması; 7) (lokal situasiyalarda) auditoriya nağılçının intensiyasına uyğun yönləndirilməsi.

Yeri gəlmişkən, bir qədər haşiyəyə çıxıb qeyd edək ki, məhz, həmin formulların nağıl janrı ilə dayanıqlı assosiasiya yaratması səbəbiylə həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində bədii və publisistik üslublarda yeni müəllif mətnlərində folklor reministsensiyasının yaradılması namına həmin formullardan geniş şəkildə istifadə edilməkdədir. İngilis dilində də analoji olaraq, bədii və publisistik üslublarda nağıl formullardan ustahqla istifadə hallarına geniş təsadüf edilir: *Lena Dunham dazzles in eccentric feathered frock with sequinned bodice at the Once Upon A Time In Hollywood London premiere* [11]. Eləcə də müəllifli nağılların yazılması zamanı yazırlar məhz, həmin formullardan istifadə əsasında, folklor üslubunun təkrarsızlığını, autentikliyinə canlandırmağa cəhd göstərirlər: *Biri vardı, biri yoxdu, bir Çıraq nənə vardı. Bu dünyəyəndən düz danışan yox idi* (Zahid Xəlil) [3; s.295]; *Sizə kimdən deyim, yaxşı padşahdan. Ravilər belə rəvayət edir ki, əyyami-qədimdə ya Çində, ya Maçində bir yaxşı padşah varmış* (Anar) [1].

Auditoriya ilə kommunikasiya məqamı ilə bağlı pragmatik intensiyaya gəlincə, biz, nağıl nəqlinin müvafiq diskursiv ortam yaratdığıni unutmamalıyıq. Bu zaman diskursiv ortamda “canlanan” nağıl mətnləri onları nəql edənlərin kommunikasiya vərdişlərindən, nəql etmə ustahlığından, auditoriya (nağıl dinləyənə, dinləyənə) ünsiyyət qurma bacarığından, habelə onların nağıl boyunca diqqətini saxlaya bilib yönləndirmək səriştəsindən yetərincə asılı idi. Bu səbəbdən də nağıl mətnlərində, “indi sizə kimdən deyim”, “onu burda qoyaq keçək (...)” və bu kimi ünsiyyət obyektini tələb edən medial formullar yer alır.

Bu vaxt bir qayısqandan atıldı bunun boyuna. Padşahın oğlu nə elədisə açdı bildirdi. Nə qədər gəzdi, lap əldən düşmüşdü. İndi sənə kimdən xəbər verim, üç bacı göyərçindən. İndi sizə kimdən deyim? Vəzirəndən. Bunlar qalsın burada qızın anasını razı salmağa. Gəl sizə kimdən deyim padşahın oğlundan (Pəri xanım nağılı) [10].

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan dilində və Türkiyə türkcəsindəki nağıl formullarını müqayisəli araşdırmasını aparmış V.İsgəndərovanın bu məqamla bağlı səsəndirdiyi fikirlər maraqlıdır. “Ənənəvi formulların bütün dövrlər və bütün xalqların nağılları üçün stabil və ənənəvi” olması mövqeyindən çıxış edən tədqiqatçı yazır: “Nağıl söyləyicilərinin düşüncəyə, düşündürməyə və ironiyaya meyilli olmalarından irəli gələrək, dinləyicilərin diqqətini bütünlüklə nağıla cəlb etmək üçün ritmik təhkiyə artıq üslubun bariz nümunəsinə çevrilir. Söyləyicilər nağılı öz biliyi, daxili zənginliyi, xeyal dünyəsindən asılı olaraq anladılar. Həmçinin eyni mövzulu nağıllarda belə istifadə olunan formullar mövcud mədəni şəraitə, zamana, makana, adət-ənənəyə, söyləyicinin cinsinə uyğun olaraq dəyişir [2, s.12]. Yəni, nağıl danışanın kimliyi sonralar folklor toplayıcıları tərəfindən qeyd alınan nağıl mətnlərinin formatında öz dərin təsir izini buraxır. Bu baxımdan təsadüfi deyil ki, bəzi nağıl mətnləri bilavasitə

auditoriya ilə təmas “nöqtələri” ilə zəngin olduqları halda, digərlərində ənənəvi formulların minimum təqdimatı (lakonik və alışılan inisial və yekun formullar olaraq) yer alır.

Ədəbiyyat

1. Anar. Yaxşı padşahın nağlı. Bakı, 2009, [http://94.20.233.72/pdf_books/3\(1\)2.pdf](http://94.20.233.72/pdf_books/3(1)2.pdf)
2. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları (Azərbaycan və Türkiyə nümunələri əsasında), Bakı, Elm və təhsil, 2014, 202 səh
3. Xəlil Z. Seçilmiş əsərlər., III cild, Uşaqlar üçün nağıl-povestlər, Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2008, 405 s.
4. Gasanova D. С. Этнокультурная и лингвистическая специфика инициальных традиционных формул народной сказки (на материале лезгинского, русского и английского языков) // Известия ДГПУ. Общественные и гуманитарные науки 2012
5. Егорова О.А. Традиционные формулы как явление народной культуры : На материале русской и английской фольклорной сказки : диссертация ... кандидата культурол. Наук, Москва, 2002.- 259 с. <http://www.dslib.net/teorija-kultury/tradicionnye-formuly-kak-ivlenie-narodnoj-kultury-na-materiale-russkoj-i.html>
6. Хаириурова Л. А. Традиционные формулы в фольклорном тексте (на материале русских и башкирских волшебных сказок), автореферат диссер...канд.филол.наук, 2013. səh
7. Кочиева Д.А. Универсальные жанровые структуры фольклорных текстов (на материале осетинского и английского языков) // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики 2016, <https://cyberleninka.ru/article/n/universalnye-zhanrovye-struktury-folklornyh-tekstov-na-materiale-osetinskogo-i-angljskogo-vazykov>
8. Малышев Г. И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики. Исследование по эстетике устно-поэтического канона — отв. ред. А. Ф. Некрылова — Л. Наука. 1989, 172 с
9. Столяренко Л.Д. Психология: Учебник для вузов, <https://books.google.az/books?id=>
10. <http://www.nagillar.az/article/>
11. <https://www.dailymail.co.uk/tvshowbiz/article-7302683/Once-Time-Hollywood-London-premiere-Lena-Dunham-dazzles-eccentric-feathered-frock.html>

РЕЗЮМЕ

ОБЩИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ В ФОРМУЛАХ СКАЗОК НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (В контексте универсальности структурного каркаса сказки)

Мирзоева С. М. К.

Бакинский славянский университет, Азербайджан

В докладе анализируются общие и отличительные аспекты сказочных формул на азербайджанском и английском языках. Оказывается, общность многих моментов обусловлена универсальностью формул сказки в целом. Так, сказочная форма помогает сконцентрировать внимание, дать первоначальную информацию о сюжете сказки и т.д. что характерно для сказочных формул большинства народов мира. В докладе особое внимание уделяется сходству, обуславливающему психолингвистический аспект этих сказочных формул.

Ключевые слова: народные сказки, азербайджанский язык, английский язык, формулы сказок, фольклор

SUMMARY

COMMON AND DISTINCTIVE FEATURES IN FAIRY TALE FORMULAS IN THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES (In the context of the universality of the structural frame of the fairy tale)

Mirzayeva S. M. K.

Baku Slavic University, Azerbaijan

Common and distinctive aspects of fairy tale formulas in the Azerbaijani and English languages are analyzed in the article. It turns out that the commonality of many points generally stems from the universal nature of fairy tale formulas. Thus, fairy tale formulas can be based on concentration, initial information about the plot of the fairy tale, etc., which is typical for the fairy tale formulas of most peoples of the world. The report pays special attention to the psycholinguistic aspects of these fairy tale formulas.

Key words: folk tales, the Azerbaijani language, the English language, formulas of tales, folklore